

TEK TÛMCE TEKİN OLMAZ: KESKİNLİ HACI TAŞAN, YKS 2020, KIZLI SAKIZ, MURAT 124, İSPANYOL PAÇA VD.

Âdem Terzi*

- Saussure dili "... bütün öğeleri dayanışık, birinin değeri yalnızca öbürlerinin de zamandaş varlığından doğan bir dizge ..." olarak tanımladığında; kelimelere ancak bir araya geldiklerinde ortaya çıkan gizil içerikler de yüklemiş oluyordu ki yine onun tarafından anlamlandırma sürecine dâhil edilen, dizgede yer almasa da çağrışım zincirine eklenen kavramlarla söz, yalnızca bir anlam yerine anlamlar içerebilen bir yapıya bürünebiliyordu. Saussure'ün bu ve öteki görüşlerinin dil biliminde ve gösterge bilimi gibi öteki alanlarda geniş etkiye yol açtığı bilinse de "Şair/yazar burada ne demek istemiş?" türünden sınav sorularına kuramsal dayanak oluşturduğu da söylenebilir miydi? Buna kanıt sunmak üzere bu türden bir sorunun ilkin hangi sınavda çıktığını bilmek zor, ancak son YKS'de de vardı böyle biri. Mabel Matiz şarkısından bir dizge yer aldı ve onun içkin anlamı soruldu sınavda. Güftenin ilgili bölümü şöyle idi: *gözümün gördüğü ile göğsümün bildiği bir değil.*

Bu tür sorularda seçenekler arasından doğru yanıtı bulup çıkarmak için ya aynı dizgenin veya benzerlerinin ya da içindeki anahtar sözlerin öğretim programında irdelenmiş olması gerekir ki Mabel Matiz'in kimliği üzerinden sınavdan sonra yürütülen tartışma, en azından aynı dizgenin bu alanda geçmediğini göstermişti. Bu durumda dizgedeki kimi sözlerin içkin anlamlarına yönelik anahtarların verildiği düşünülebilir. Bunlar da verilmediyse sınava girenin yanıt için çağrışımlara başvurması gerekecekti, bu da okul içi ve okul dışı tüm bilgi ve kültür edinimlerinden süzülüp gelecek verilere dayanacaktı. İşte burada uçsuz bucaksız olabilecek çağrışımlara belli bir açı çizmek (ipucu) için soru girişinde bazı bilgiler verilmişti: "... Matiz, Maya ile geleneğe değmekten korkmayan modern bir anlatım yakaladı. Tasavvu-

* Türk Dil Kurumu Uzmanı, terziadem@hotmail.com.

fun mistik havası, halk şiirinin coşkun sesi, synth-pop ile birleşen Arap popunun ritimleri ayrı ayrı ve bir bütün olarak duyuluyor albümde. Gözünün gördüğüyle gönlünün bildiği bir olmayan aşıkların acısını söylerken Matiz, Şeyh Galip'ten Neşet Ertaş'a uzanan bir köprü kuruyor..."

Ancak, dizgede bir değişiklik yapıldığı da fark ediliyordu; güftedeki *göğüs* sözü, soru metninde *gönül* biçimini almıştı. Bu biçim ise aklıma *Bugün Ayın Işığı* türküsünü ve onun Neşet Ertaş yorumunu düşürdü ilk anda: *gözdür âlemi gezer ya/gönül birinen olur*. İlginç olan, dayısı Hacı Taşan'a ait olduğunu söylediği** türküde Ertaş'ın da bir değişiklik yapmış olmasıydı. Hacı Taşan yorumunda yukarıdaki dize yer almazken Selda Bağcan, Suavi, Esin Afşar, Okan Murat Öztürk, Gülşen Kutlu, Ruhi Su, Akrep Nalan, Müslüm Gürses, Ümit Tokcan, Erdal Erzincan gibi sonraki çok sayıda farklı yorumda Ertaş'ın eklediği bu biçim yer alıyordu. Ancak bu yorumlarda da bir değişiklik vardı: *gözdür âlemi gezer de / gönül birinen olur*.

Buraya kadarki durum ise en az iki soru akla getiriyor. İlki, soru metninden türkü parçalarına değin değişikliklerin sebebi neydi?

Ertaş'ın eklediği ifadeyi aynı türkünün başka yorumunda veya başka bir halk şiirinde görmüş, duymuş olması muhtemel. Bu, geleneksel müzik işleyişinde yaygın bir davranış. Böyle değilse dize kendine ait. Her iki durumda bu söylemi bu türküye yakıştırmış olmalı Ertaş. Zaten onun birçok türküsünde geç *gönül* sözü, yöreye özgü muhteşem telaffuzu ile.

Sonraki yorumcuların bu biçimi kullanmaları da beğenilmesine dayanıyor o zaman. Ertaş'ta geçen "ya"nın dizgedeki işlevini ise daha tanıdık, yazı dilinden bir bağlaçla karşılamayı tercih etmiş olmalılar. Zaten uyağı etkilemeyen bu değişiklik göze de o kadar batmıyor. Buna karşın sonraki dizelerin uyakları olan "geçti/testi" sözleri yöredeki gibi (geşti/teşti) telaffuz edilmediğinde kulak için ciddi bir kayıptan söz etmek gerek.

Mabel Matiz'in şarkısındaki *göğüs* kelimesinin soru metninde *gönül* biçimini alması ise ilkin sansürü akla getirmişse de hem ses benzerliğinden hem yukarıda hazır adı geçmişken yine Saussure'ü hatırlatıyor; onun karşıtlık ilkesini. Bu durumda değişimin amacı, çağrışım gücü ve öteki öğelerle karşıtlık ilişkisi daha baskın bir sözün tercih edilerek soruya bir ipucu daha eklenmesi olarak da düşünülebilir. Zira, *Bugün Ayın Işığı* türküsünün Neşet Ertaş yorumunu akla düşüren, düşürmüşken de defalarca dinleten dizgenin bu biçimiydi.

İkinci soru ise "*gözümün gördüğü ile göğsümün/gönlümün bildiği bir değil*" dizgesinin yanıtı da kapsayacak olası anlamları, başta bir açıklama verilmeden sözlüklerden çıkarılabilir veya bu anlamlara Türkçe konuşurlar serbest çağrışımlarıyla ulaşılabilir mi, idi. Ya da bunlar için dizgenin hangi biçimi daha elverişliydi.

** Neşet Ertaş Mamak/Ankara Konseri, 2004.

Çağrışımından söz edilecekse, anahtar sözcükler olan *göz/gönül* ikiliğinin *göz/göğüs* ikiliğine göre çok daha avantajlı olacağı açık. Bunların akla getireceği Neşet Ertaş türküsü bir yana, Türkçe ile az çok zaman geçirenlerin önünde belirecek *gönül gözü* ve *gönül gözüyle görmek* gibi yapılar, *göz* ve *gönül* karşıtlığını *dış/za-hir - iç/bâtın* gibi karşıtlıklara, buradan da sorunun yanıtına ulaştırabilir.

Dizgenin yanıtta istenen anlamlarına doğrudan sözlüklerden ulaşılabilmesi ise biraz zor görünüyor. Örneğin *gönül* sözcüğü için TDK sözlüğünde iki anlam verilmiş; “1. *Sevgi, istek, düşünüş, anma, hatır vb. kalpte oluşan duyguların kaynağı, 2. İstek, arzu.*” Öteki önemli yazı dili sözlüklerinde ise ilk anlam benzerken birinde olmayan çok sayıda farklı anlam bir diğerinde *gönül* sözcüğüne yüklenmiş: *duygu, his, aşk, iç, zamir, kibir, gurur, tabiat, huy, rıza, muvafakat, istek, arzu, yürek, yüreğin manevi gücü, vicdan, tasavvufi aşkın kaynağı, heves, niyet.* (Rahimi 2014)

Türkçenin eski ve özgün kelimelerinden *gönül* sözcüğünün günümüz sözlüklerinde bu kadar farklı anılması dikkate değerse de doğrudan başka kelimelere göndermelerle anlam verilmesi sözlükçülük açısından ayrıca ilginç. Zira eş anlamlı gibi verilen karşılıklara dair tanık cümlelerde *gönül* sözcüğünün o anlamı çoğu zaman başka sözcüklerin gücüyle, çoğunlukla da kalıp yapı olarak kazandığı görülmekte. Söz gelimi, “*istek, arzu*” anlamı için verilen örnek, “Okumaya *gönülün* var mı?” ya da “*aşk*” anlamı için verilen örnek, “Birçok *gönül* macerası yaşadı.” Söz edilen anlamların ancak “*gönlü* olmak” ve “*gönül* macerası” yapılarıyla var olacağı açık.

Kubbealtı Lugatı’nda ise bu duruma bir çözüm düşünülmüş ve *gönül* sözcüğünün öteki sözcüklerle birlikte kazandığı anlamlar için “*Gönül kelimesi aşağıda bazı örnekleri görüldüğü üzere çeşitli deyimlerde, a) Sevgi, aşk, muhabbet; b) İstek, arzu, meyil, heves; c) Kabul, razı olma, rıza; d) Cesaret, cüret; e) Hatır; f) Mide vb. anlamları kazanmıştır.*” açıklaması verilmiş. Bu tanımlarda geçen “bazı örnekler” ve “vb.” ifadeleri ise, sözün kimi kullanımlarının sözlük dışında aranması gerektiğini gösteriyor gibi. Çünkü, yine Rahimi’nin çalışmasına bakılırsa Türkçenin en kapsamlı yedi yazı dili sözlüğünün *gönül* sözcüğüyle ilgili verdiği kalıp yapılar da hem sayıca hem veriliş biçimleri bakımından farklılık gösteriyor.

Dolayısıyla, en azından bütün bu sözlükler aynı anda elde olmadan *gönül* sözcüğünün dil içindeki seyrini izlemek zor görünüyor. Belli başlı yapılar hepsinde yer alsada söz gelimi, *toku gönüllemek zor olur* atasözündeki anlamını çözmek için başka bir sözlüğe, *Derleme Sözlüğü*’ne başvurmak gerekiyor. Ya da, sözün *gönülsüz* biçimi çoğunda “*isteksiz*” anlamıyla varsa da Yunus’un *dövene elsiz gerek, sövene dilsiz gerek, derviş gönülsüz gerek* şiirindeki anlamına ancak biriyle ulaşılabilir. “*Göz*” maddesinde de durum bundan farklı değil.

Buna göre; basılı sözlükler, olanaklarından ötürü özellikle *gönül* gibi sözcüklerin geniş kullanım alanlarıyla kazandıkları anlam zenginliklerini tam yansıtmıyor gibi görünüyor. Özellikle bu gibi sözcükler için tek kelimele ya da tek tümcelik tanımlar verilmesi, o sözün dil içindeki gücünü göstermekten öte, kısıtlayıcı

ve daraltıcı işlev gören bir ilkeye dönüşebiliyor. Oldukça yaygınlaşan elektronik sözlükler ise sundukları alan özgürlüğü ve katmanlı yapı olanaklarıyla bu gibi sözlerin daha geniş açıdan ele alınmasını kolaylaştırabilir.

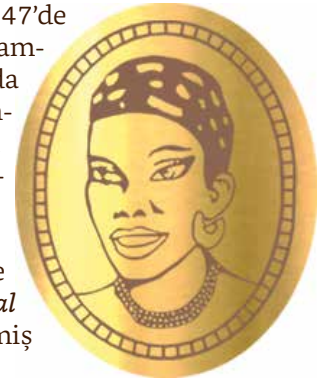
Yazı dili sözlüklerinde tanımların tek tümceyle verilmesi ilkesi, Saussure'un başta verilen önermesi gereği tam tersi durumlara, kimi tanımların ilgili sözü olması gerekenden başka anlamlara doğru sürüklemesine de yol açabilmekte. Söz gelimi, Türk Dil Kurumu sözlüğündeki *müsaıt* sözü için verilen "*flört etmeye hazır olan, kolayca flört edebilen (kadın)*" tanımlaması... *Flört* sözü için aynı sözlükte "duygusal ilişki" anlamı verilmişse de özellikle "kolayca" belirteciyle tanım tümcesi, *müsaıt* sözünün anlamlarını çağrışıma açık hâl getirmiş gibi görünüyor. Ayrıca, kavram yerine oturtulup *flört* yerine *duygusal ilişki* ifadesi konursa; bu tür bir ilişkiden "hazır olunan/girilebilen" bir hâl değil, "yakalanılan/giriliveren" bir hâl olarak söz etmek gerekir ki bu da yine doğrudan *gönül* ile ilişkili bir kavram oluşundandır, *göz* ile değil.

Adı geçmişken *gönül* sözüne ve *çağrışım* kavramına dönülecek olursa; kültür kodlarına bağlı olası yönlendirmelerin yanı sıra, sözlerin bireysel yaşantıya dayalı çağrışım zincirlerini harekete geçirici gücü de az değildir. Bunların da ortak dil sözlüklerine eklenmesi mümkün olmaz elbet. Bu, zaten sözlük biliminin değil sanatın ilgi alanına girse gerek.

Söz gelimi, ilgili soru çevresinde yukarıdaki bağıntıları kurmaya çalışırken daha alttan işleyen bir çağrışım zincirinin uzun zamandır duymadığım *gönlü aktarılmak* deyimiyile başladığını, oradan bulantıya sebep 74 model Murat 124'e, toprak köy yollarına ve aracın içine işleyen yoğun benzin kokusuna doğru aktığını da fark ettim. *Gönlü aktarılmak* deyimini "midesi bulanmak" anlamıyla TDK'nin yazı dili sözlüğünde değil *Tarama Sözlüğü*'nde yer alsada aynı model araçları bugün bile gördüğümde burnuma gelen benzin kokusunu çok fazla kişiye hatırlatmıyordur sanırım bu kalıp söz.

Bu tür hatırlayışların genellikle birden fazla kaynağa dayandığı düşünülürken, çocukluğumdaki kokunun tam da bu soruda ortaya çıkmasının başka uyarıcıları da olabilir miydi? Başka bir kelime?

Mihail Payotis ve Haralambos Küçük Anastasiadi, 1947'de Karaköy'de çikolata üretmeye karar verdiklerinde ambalajlar hazırlanmaya başlanmıştı çoktan ama ortada henüz ne ürün adı vardı ne bir imlek. Grafiker Fransız kıza bu konuda fikri sorulduğunda çikolataların çok lezzetli oluşundan aklına Fransızca bir ifade geldi; *Ma belle*. Bu ifade ilgili ürüne marka, kızın silüeti de markaya imlek olacaktı. Bu da çocukluğumun Kızlı Sakız'ı idi ki aynı sakızın anısı Buket Uzuner'de bir roman kahramanı olarak ortaya çıkacak (*Kumral Ada Mavi Tuna*), bu kahraman da adını onu çok sevmiş

bir sanatçıya mahlas olarak verecekti. Onun bir şarkısı da bugün sınav sorusuna dönüşecekti.

İşte bu sorunun başında çocukluğuma kadar inmişken uzun zamandır görünürde olmayan bir yaşantı daha ortaya çıktı, Murat 124'lerin ve Mabel sakızların başat olduğu dönemlere dair:

Ortaokula başlayan çocuğa bir akraba ziyaretinde çoktan okulu bitirmiş evin oğlunun kravatları teklif edilir. Almak istemez, sevmez başkalarının giysilerini; ama diyemez. Kaldırılıp yerinden, gömme dolabın önüne dikilir. Geniş yüzlü kravatlardan sonra uzun yakalı gömlekler de gösterilir, sonra bol paçalı pantolonlar çıkarılır. Giymeyecektir de çoktan modası geçmeye yüz tutmuş İspanyol paçaları ama bunu da diyemez, utanır. Dolabın önündeki devir teslim töreni uzadıkça, başka başka giyecekler ortaya çıktıkça daha çok utanır. Bir an önce bitsin ister. Bitmesi için “Bakin beni bir kravat için kaldırdınız, bu dolabın başına getirdiniz. Şimdi gömlek, pantolon ne varsa önüme yığıyorsunuz. Gider, ayakkabı da getirirsiniz bir de siz. Bunları giymem ben. Ayırılıyorum bu dolabın önünden.” demek ister. Ancak, düşündüklerini bu düzgüde ifade edebilecek sözlü anlatım yetisine sahip değildir henüz. “Ayakkabı da verseydiniz madem.” der; bunların yerine, bunları anlatsın diye. Ancak, hissettiklerini tek tümcenin dizimine ve sondaki can alıcı kelimenin vurgusuna sığdıracak retorik de hâkim değildir. Ayakkabı aramak için kapı dışlarına bakınırken onlar, daha çok utanır. Başkaca bir söz bulamaz.

Yalnız bırakılmış tümcelerin aslında çok şey anlattığı, ama bunları sahibine ulaştıramadığı böyle anlar herkes için olagelmıştır elbet; asla tekin olmadıklarını, sağında solunda gölgeli başka tümceler barındırdıklarını öğrenene kadar. Ancak bu sefer de önümüzde sınavlardaki gibi seçenekler belirleme başlar.

Böyle olması gerekiyor belki de. Yoksa Yunus Emre, Hacı Taşan, Neşet Ertaş, Buket Uzuner, Mabel Matiz veya başka biri, hemen hemen aynı kelimelerle ayrı ayrı şeyleri nasıl hissettireceklerdi her birimize.

Kaynaklar:

Barthes, Roland, *Göstergebilim İlkeleri*, Çev.: Mehmet Rifat-Sema Rifat, Sözce Yayınları, İstanbul 1986.

Rahimi, Farhad, “Gönül Maddesinin Farklı Türkçe Sözlüklerde Karşılaştırmalı İncelenmesi Üzerinden TDK Sözlüğünün Sözlük Bilimi Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies*, Ankara 2014, S 9/6: 897-914.

Saussure, Ferdinand de, *Genel Dilbilim Dersleri 1*, Çev.: Berke Vardar, TDK Yayınları, Ankara 1976.

Uzuner, Buket, *Kumral Ada, Mavi Tuna*, Everest Yayınları, İstanbul 2019.

<https://www.mabel.com.tr/tr/hakkimizda>.

lugatim.com.

sozluk.gov.tr.

www.mabelmatiz.com/biyografi.